

Költő a határsávban

CSORBA GYÖZŐ: GÖRBÜL AZ IDŐ

A kötet nem kínál a kritikuskak látványos, fölfedező szerepet. Csorba Győző pályáját nem kísérik meghökkentő fordulatok, műfaji váltások, gondolati-poétikai forradalmak. A *Görbül az idő* egy szervesen épülő, fokozatosan gazdagodó, elmélyülő költői pálya újabb állomása, két év verstermésének összefoglalása. A szó ünnepe, Csorba 1959-ben megjelent verseskötete óta köteteket tematikus rendbe szervezi, verseit öt-hat-hét ciklusba rendezi, s költészetének főbb tartalmait, témáit, alapmetaforáit a különböző időkben megjelent kötetek végigvonulnak. Lírájának legfontosabb csomópontjai: küzdelem az idő múlásával, az ember és a természet kapcsolata (a kert példázata), az elődök, a mesterek, a társak, a barátok előtti főhajtás, a „csapat”-élmény, a családhoz fűző kötelékek, a külvilág jelenségeire, a hétköznapi valóság jelzéseire történő reagálás. Az új kötet nemcsak külső kiállításában emlékeztet a korábbira, a *Simeon tünődésére*, hanem fölépítésében, belső szerkezetében, a versek elrendezésében is. Amit ott *A közalgó fal* metafora (és ciklus) jelentett, azt itt a *Görbül az idő* metafora és a *Bohóc-mozdulatok* cím alá foglalt versek hordozzák; az ottani *Főhajtásoknak* itt a *Hűség* versei felelnek meg; a kert példázatait ott a *Mediterráneum*, itt a *Vers lett* darabjai foglalják magukba; a korábbi családverseket most a *Fordítva inkább* ciklus versei folytatják; s az emberi kapcsolatok titkait, a külvilág üzenetét vallató korábbi költeményeknek is megvannak az új megfelelői, a *Valami nem* darabjai. A lélek persze, ha karcolásnyit is, de változik, megújul, az idő „görbül”, a kert csupaszodik, tavaszról télbe fordul, az hommage alkalmi sűrűsödnek, a család fogy (*Bátyám ravatalánál*) és gyarapszik (*Unoka-rigmusok*), a gondolati tartalom keményebb, a kifejezés szikárabb, dísztelenebb, az érzelmi tartalom szorongatóbb lesz.

E líra sajátos természete talán fölmenti a kritikust — aki nem is először szól Csorba Győző költészetéről —, hogy ne „minden oldalról” vegye szemügyre a költő új verseskötetét: egyetlen motívum kiemelésével talán közelebb jutunk a kötet lényegéhez, e poézis természetéhez. Ez az elem pedig a költői ironiára (és önironiára) hajló kedélye, a Csorba Győző költészetében kitapintható „rejtett gúny”. Természetesen ez sem olyan mozzanat, amelyet eddig nélkülözött e líra, legföljebb a kritika jobbra figyelmen kívül hagyott, illetve költészetének ez a lappangó, eddig búvópatak módján élő ere most buzgóban, a korábbinál gazdagabban tör felszínre. Talán úgy is mondhatjuk: Csorba költészetének megszokott témái új módon, sajátos felhangok kíséretében;

más, ironikus „hangszerelésben” térnek vissza. Ha van módosulás, változás, elmozdulás e lírában, akkor azt az ironikus hang fölerősödésében sejtjük.

Könnyebb a kifejezőeszközöket számba venni.

Csorba Győző formakultúrája, igényessége köztudottan igen magas színvonalú. A hangsúlyos és időmértékes formák éppúgy kezéhez simulnak, mint a szabad vers, a verspróza. Új kötetében a rímes forma szemelláthatóan előtérbe került, és sorvégi rímei igen sok esetben nemcsak zenei egybecsengést hordoznak, gondolati lezárást nyomatékosítanak, hanem valamiféle ironikus érzelmi-hangulati többletet is kifejeznek. Ilyenféle hatást keltenek sorvégi szóelválasztásai („de cső- / látása . . . - dicső / gyanúltságban . . .”). Ilyen hatást ér el, amikor azonos alakú és eltérő jelentésű szavakat (pl. a „ki” vonatkozó névmást és a „ki” igekötőt) rímelteti össze. Köztudott, hogy a rím nemcsak zenei egybecsengést, egybehangzást, hanem valamiféle gondolati viszonyt is teremt a rímhelyzetben levő szavak között. Csorba a rímnek ezt a tulajdonságát azzal tetézi, hogy a lehető legváratlanabb, legmeghökkenőbb szavakat illeszti sor végi rímhelyzetbe. Például a magyar szóval egy idegen szót rímeltet: „halál — patetizál”, „rafinált — halált”, „tündéri lomok — azilumok”. Ez utóbbi arra is példa, hogy a költő az úgynevezett kancsal rímet se veti meg, sőt igen tudatosan alkalmazza.

Csorba Győző a nyelv roppant igényes művésze. Nemcsak egyetlen fölösleges, henye szót nem ír le, de amit leír, azt is mindig tudatosan választja meg. Van, ahol a biblikus nyelv fordulatával kelt hatást („mígnem minden mímet levette / leszek külső sötétre vetve”), van, ahol a régies igealak („rosszul betámasztván”) használatával állít meg. Kedveli azokat a nyelvi fordulatokat, szó szerkezeteket, amikor az általában komoly, megható, „fennkölt” fogalmakat (például a halált) más nyelvi rétegből, a köznapi nyelvből választott kifejezéssel kapcsolja össze: „átverni a halált”, „a halál kisorsol”, „karám-falai a halálnak”, „ha rám fájna már a foga” (tudniillik a halálnak). Hasonló szó szerkezetek: „szüvenir-gyártó” (emlékező önmagáról mondja), „testi tatárdulások” (az öregedés jelei), és két teljes verssor: „s mi rég az agy futó vendége volt / ma már a szív bejelentett lakója”.

A szókincs is az irónia eszköze. A magyar nyelvű versszövegből az idegen nyelvi elem mindig kiütközik, szemet szúr, figyelmet kelt. Csorba Győző verseiben a meglepően nagy számú idegen szó, főként latin és görög eredetű nyelvi anyag aligha a kényelmesség jele, sokkal inkább az érzelmi hatáskeltés tudatosan megválasztott eszköze. Ezek a szavak egyfelől a távolságtartás, az „elidegenítés” elemei, az érzelmi ellágyulást, az ünnepi hangulatot semlegesítik, másfelől a tárgyat a jelenhez kötik, az örök témát beágyazzák a mai köznapi világba. Aligha lehet véletlen ilyen sűrű előfordulásuk a versekben. Íme, egy szósor a kötet különféle helyéről: paralizálva, szimpla, szimbózis, sterilizált, pleonazmus. tirannus-üzelmek, bagatellizált, konstatal, spektrum, hibernál . . . És hat idegen szó a kötet egyetlen versében: nosztalgia, paraméter, horizont, anatómia, demonstráció, kaleidoszkóp, s ugyanebbe a versbe beépül még az Afrika-utazó és fölfedező Livingstone neve, valamint egy terjedelmes latin nyelvű idézet.

A költői eszközök viszonylag könnyen leírhatók, számba vehetők. Bonyolultabb dolog következtetést levonni, a mögöttes tartalmakat vizsgálni. Hiszen minden bizonnyal nemcsak a költő magas formakultúrájáról, „a tőle megszokott igényességről, a gazdag alkotói tapasztalatról” van szó, hanem arról is (és elsősorban arról), hogy az irónia életszemléletet, magatartást, világlátást, létértelmezést fejez ki. Az irónia: distancia, távolságtartás, rejtett ítélkezés, vélemény-

mondás, bírálat. A „megható” és „áhitatos” dolgokról, az idő múlásáról, az öregsegről, a halálról, a barátságról, a családról stb.-ről meghatódva és áhitatosan szólni: konvencionális, érdektelen, hatástalan. Az örök témákat, a nagy ügyeket, a súlyos gondolatokat lecsupaszítani, visszájára fordítani, civil ruhába öltöztetni, az ironia fénytörésébe állítani: hatást kelt, költői többletet ad, figyelmet ébreszt, s a létező ellentmondások feloldását segíti, a gond elviselését könnyíti. Az egyik lírai előkép a haláltánc-ének, az elmúlást és a bál vigalmát, a halál és a tánc motívumát összekapcsoló költői műforma. Csorba Győző is megírja a maga döbbenetes *Danse macabre*-ját:

*Ó a vénség bohóc-mozdulata
hogy a bohóc nem tudja hogy bohóc
s megdöbben ha régi áhitatára
nevetések buffannak innen-onnan
holott úgy szeretné hogy ami szép
gyöngéd figyelmes kedves és komoly
(mert volt ideje megtanulnia)
benne legyen mind mind e kései
egyetlen méltó ceremóniában
s a nevetések fintorok helyett
ünneplő hangulat venné körül...*

A másik, az időben közelebbi lírai forrás a József Attila-i attitűd: a főséges témához, az Istenhez gyermekként közelítő magatartás. Ez az antropomorfizáló költői pozíció teszi olyan megrendítő szépségű vallomássá Csorba Győző új kötetének egyik „nagy” versét, az *Istenről, öregedőben-t*:

*Hogyha ezerszer öregebb is,
én se vagyok gyerek,
tárgyalhatnánk egymással végre úgy,
mint felnőtt emberek.*

— — — — —
*Szeretnék mellé ülni csöndben,
megérinteni is,
elmondani gondot és örömet,
a nagyot is, kicsit is...*

Még nehezebb arra válaszolni, hogy ennek a jelenségeket, a világot, önmagát ironikus fénytörésben látó és láttató lírai szemléletnek, létértelmezésnek mi az oka, az eredője? Milyen motívumok erősítik föl ezt a hangot Csorba Győző költészetében? Az egyszerű, a kézenfekvő válasz: a költő az idő múlása, a halál törvései ellen védekezik az ironikus távolságtartással, a teátrális helyzeteket lecsupaszító gesztussal, a „hideglelős bakkecske-hoppszaszákkal”, a főségest a közönséggel elegyítő hanggal. E költészettől azonban sosem volt idegen a külvilág jelenségeire, a hétköznapok valóságára figyelő tekintet. Aligha járunk messze a valóságtól, ha Csorba Győző költészetében az ironikus hang fölerősödése mögött a világ dolgaira figyelő költő válaszát is ott sejtjük. Ez az ironia az egyre kiismerhetetlenebb, egyre pusztítóbb erőknél kitett ember védekezése. A költő az „álcázott gúny”, az ironia és az önironia „nyelvén”

mondja el szorongását: a világban sokasodnak azok az erők, amelyek az ember tehetetlenségérzését növelik. Csorba Győző költészetében az ironia nemcsak a személyes sorsra válasz, hanem a világban érzékelt kiúttalanságnak, a dolgokon való változtatni nem tudásnak, ennek az annyira korunkbeli és általános létérzékelésnek is a kifejezője. Kifejezője, és éppen kimondása által: annak legyőzője. (Magvető.)

TÜSKÉS TIBOR

Fodor András: Reményfutam

Egy baráti dedikációban Fodor András legutóbb így értelmezte új verseskötetének címét: inkább a *futam*, mint a *remény*. Magát a szót általában a sportnyelvből ismerjük, azokra szokás utalni vele, akik ugyan megérdemlik a döntőbe jutást, de oldalágon, pótversenyeken, többszörös nekifutással kell megküzdeniük a részvétel jogáért. Fodorral sohasem a kicsinyes panasz mondatta ezt a keserű szentenciát. Ha motívumait keressük, *A hűség bűneinek* József Attila-i, még mélyebben krisztusi ösképe s az archetipus belső ellentmondása tűnik újra meg újra a szemünkbe: a jót akaró, a szebbre törekvő, az életét mások megváltására föltevő ember kudarca, fájdalma, szégyene. A szituációkra, amelyeket földéz, rá-ráismerünk régebbi verseiből, de már korántsem epikus célzatuk, elbeszélő vagy példálózó természetük érdekes bennük. Egy magatartás görcsösségig elszánt védelme, egy ethosznak a naponkénti vereség gyötrelmein át újra kivívott hite élteti őket, a *Híd sorsa*, amely még omlásában is a kapcsolatteremtés, az összekötés földült emlékét őrzi: „S majd nézik egymást nélkülüm a partok, / csonk árvaként, de testvér-melegen.”

Az utazó ember és a posztján álló őr helyzetének abszurd kettőssége határozza meg a kötet lírai hősének helyzetét, belső drámáját. Minden nemes ügyben részt akar venni, minden helyzetben teljes felelősséget vállal. Hívek, várokozók tucatja les „éhes-megadóan a szabadító pillanatra”; lehet-e, szabad-e rangsorolni őket, nem szorítja-e ki egyikük a másikat, ép maradhat-e a „test gépezete” a „kötelességek lehúzó jármában”? (*Visszanézve*). Hiszen visszajára fordulhat minden jószándék, ha a gyógyító, a diagnoszta, a konziliumra hívott orvos előbb rokkan meg, mint a lábadozók, a betegek (a hasonlat a *Bibó István meghalt* című versből származik). Hogy Fodor ezt a légszomjat, az önmagát másokért féltő szorongást könyörtelen biológiai realitásában éli át, azt az első ciklus záró verse, a *Babits, 1941* fejezi ki drasztikus hitelességgel; a beteg Babits olvasófüzeteiből a fiziológiai megtörettetés jeremiádjait idézi, we „a másokhoz-szólás parancsát”, a missziónak a testi kinnal dacoló megváltó igazát olvassa ki belőle. Innen származik a megrendítő-elgondolkodtató cikluscím is: *Ha vagyunk* — Babitson kívül általában azokra a moralistákra, felelős gondolkodókra emlékeztetve, akik a túlélőket féltik lehetséges vagy elképzelt hiányukért.

Megszoktuk, hogy különleges versírói gyakorlatához, egy-két hetes, aszkétikus szigorú fonyódi alkotó periódusaihoz képest Fodor gyakran tér vissza a balatoni táj, a kikötő, a hajók, a madarak, a tülparti vulkanikus hegyek mo-